

ВИКЛЮЧНІСТЬ МАЙНОВИХ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ

Ігор Якубівський,

доцент кафедри цивільного права та процесу Львівського національного університету імені Івана Франка, доцент, кандидат юридичних наук

Майнові права інтелектуальної власності як різновид суб'єктивних цивільних прав характеризуються низкою ознак, однією з яких є їхня виключність. І хоча категорія виключних прав відома цивільно-правовій науці та законодавству вже досить давно, донині серед науковців немає єдності щодо розуміння сутності виключних прав. Деякі ж вчені взагалі піддають сумніву доцільність закріплення такого поняття в законодавстві. Тож видається за необхідне проаналізувати еволюцію поглядів вітчизняних науковців щодо виключності прав на результати інтелектуальної діяльності та засоби індивідуалізації.

Поняття виключності пов'язане з відповідною теорією, прихильники якої розглядають права на результати інтелектуальної, зокрема і творчої діяльності, та засоби індивідуалізації як права особливого роду (*sui generis*) — виключні права, а не як різновид права власності.

У вітчизняній цивілістиці дореволюційного періоду теоретичне обґрунтування цієї теорії було дане стосовно авторського права в роботі Г. Шершеневича, а в контексті патентного права — у дослідженні О. Пиленка.

Зокрема, Г. Шершеневич виходив з того, що у відповідних випадках певні дії надають майнову вигоду особі, що їх здійснює, якщо від вчинення таких самих дій будуть усунені інші особи. Оскільки ціль юридичного за-

хисту тяжіє в таких випадках до надання визначеним особам виключної можливості вчинення певних дій із заборонаю всім іншим можливості копіювання, то ці права потрібно було би визнати виключними [1, 71–72].

Своєю чергою, О. Пиленко, розкриваючи зміст прав патентоволодільця, зазначав, що такі права належать йому виключно, тобто так, що тільки він один може продавати, виготовляти чи застосовувати винахід; економічне використання цього монополістичного становища може бути вчинено у двох формах: або винахідник працює сам, або він ж за гроші знімає з третіх осіб покладену на них заборону, дозволяючи їм працювати, продавати чи застосовувати винахід [2, 445].

Деяке інше трактування категорії «виключність» наводилось у роботах цивілістів радянського періоду.

У дослідженнях, присвячених проблемам авторського права, якщо й ішлося про виключний характер відповідних прав, то, зазвичай, особливо підкреслювалося різне змістовне наповнення цієї ознаки в «радянському» та в «буржуазному» праві. Зокрема, в роботах М. Гордона [3, 76], Б. Антимонова та К. Флейшиць [4, 57–61] зазначалось, що за радянським законодавством виключний характер прав автора впливає з того, що це право значною мірою пов'язане з особою автора, і полягає в його невідчужуваності.

Однак деякі науковці радянського періоду виключність авторських прав

розглядали по суті з тих самих позицій, що й дореволюційні автори. Так, В. Серебровський зазначав, що під виключними правами в теорії цивільного права зазвичай розуміються суб'єктивні права, котрі забезпечують їхнім суб'єктам виключні правомочності на вчинення певних дій, з одночасною забороною всім іншим особам без згоди суб'єктів цих прав вчинення вказаних дій (позитивна та негативна, або заборонна, сторони виключних прав) [5, 23–24]. Згодом аналогічне трактування виключності авторських прав підтримав Е. Гаврилов [6, 22].

Компромісну думку з цього питання висловив О. Йоффе. Вчений зазначав, що термін «виключне право» має два значення. По-перше, виключними називають права, непередавані в силу їх невіддільності від особи (право авторства та право на ім'я). По-друге, чинне авторське законодавство наділяє автора виключним правом в тому сенсі, що крім випадків, зазначених у законі, використання твору без згоди автора не допускається [7, 51–52]. Аналогічних поглядів дотримувалася також О. Юрченко [8, 190].

У роботах з винахідницького права питання про виключність відповідних прав розглядалось у контексті закріплення чинним тоді законодавством двох форм правової охорони винаходів — авторського свідоцтва та патенту.

Стосовно винаходів, права на які оформлені авторськими свідоцтвами, дискутувалося питання про те, чи є право держави на використання винаходу виключним. Попри існування поодиноких робіт, у яких виключний характер цього права заперечувався [9, 213], більшість науковців чітко вказували на ознаку виключності [10, 5; 11, 45–48; 12, 63–64; 13, 165].

Щодо винаходів, на які виданий патент, зазначалося, що винахідник у цьому випадку набував виключного права на створений винахід. Проте важливим було не власне визнання в такому разі за винахідником виключ-

ного права, тому що це прямо передбачалося у чинному на той час законодавстві, а розуміння сутності такого права: змістом права з патенту є виключне право використання патенту й це право виключає можливість інших осіб використовувати запатентований винахід без згоди винахідника чи його правонаступника [10, 70; 14, 230–231; 15, 129; 16, 96–98].

Беручи до уваги наведене вище, важко погодитися з деякими сучасними дослідниками, котрі констатують, що в радянський період термін «виключність прав» трактувався як незрозумілий і практично не використовувався [17, 42].

Після здобуття Україною незалежності питання про виключний характер прав на результати інтелектуальної діяльності та засоби індивідуалізації також висвітлювалося у літературі. Ставлення до цієї категорії, зазвичай, визначалося баченням конкретного автора юридичної природи прав на такі об'єкти.

Так, науковці, що відстоювали пропрієтарну теорію (О. А. Підпригора [18, 191–192], О. О. Підпригора [19, 11–12], О. Мельник [20, 61]), критично підходили до закріплення у законодавстві України поняття «виключні права», вважаючи, що на результати інтелектуальної діяльності має бути закріплено право інтелектуальної власності, а не виключні права.

В інших роботах, навпаки, робилися спроби розкрити сутність категорії виключних прав.

Деякі науковці поняття виключності продовжувало характеризуватися в контексті його тісного зв'язку з особою автора [21, 34–36].

На противагу цьому Р. Шишка [22, 154] підкреслював, що виключність авторського права полягає не в його невідчужуваності, а в тому, що лише сам володілець цього права може вирішувати питання про здійснення своїх правомочностей на використання твору. Таке трактування виключності

набуло поширення й серед російських учених [23, 192–193; 24, 120].

По суті, на такому розумінні сутності виключного права базується визначення цього поняття, закріплене в ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права»: майнове право особи, яка має щодо твору, виконання, постановки, передачі організації мовлення, фонограми чи відеограми авторське право і (або) суміжні права, на використання цих об'єктів авторського права і (або) суміжних прав лише нею і на видачу лише цією особою дозволу чи заборону їх використання іншим особам у межах строку, встановленого цим Законом.

Виходячи з наведеного законодавчого визначення, виключність полягає у тому, що лише правоволоділець має право використовувати об'єкт і видавати дозвіл або заборону на таке використання іншим особам.

Розвиваючи цей підхід, низка дослідників слушно доповнюють характеристику виключного права вказівкою на існування заборони для всіх інших осіб вчиняти відповідні дії щодо об'єкта [25, 137; 26, 322].

Становлять інтерес спроби деяких сучасних авторів виділити декілька форм прояву виключності прав на результати інтелектуальної діяльності та засоби індивідуалізації.

Так, російський учений О. Маковський зазначає, що виключне право як суб'єктивне цивільне право (і, відповідно, виключні права як особлива категорія цивільних прав) є виключним у трьох аспектах: 1) володільцеві виключного права надається можливість використовувати відповідно до закону та під його захистом результат інтелектуальної діяльності чи засіб індивідуалізації з-поміж тих, яким закон надає правову охорону, визначаючи їх з різним ступенем деталізації як об'єктами виключних прав; 2) перший володільць виключного права належить до тієї категорії осіб, за якими закон тільки й визнає мож-

ливість бути першим суб'єктом виключного права відповідного виду; 3) за винятками, встановленими законом, ніхто не може без згоди володільця виключного права використовувати результат інтелектуальної діяльності чи засіб індивідуалізації, що є об'єктом цього права. Порушення цієї заборони тягне за собою цивільно-правову чи іншу відповідальність [27, 140].

І якщо стосовно третьої позиції особливих зауважень немає, то перші два наведені О. Маковським аспекти виключності розглядуваних прав викликають певні застереження.

У першому випадку виключний характер права автор пов'язує з тим, що це право виникає щодо певної категорії визначених у законі об'єктів. Справді, об'єкти права інтелектуальної власності прямо передбачаються у законі. Але вичерпний перелік об'єктів, щодо яких виникають майнові права інтелектуальної власності, не може свідчити про виключний характер прав на такі об'єкти.

Викликає заперечення і друга позиція, відповідно до якої першим володільцем виключного права може бути лише суб'єкт, належний до певної категорії осіб. По суті, це положення перекликається з домінантною в доктрині радянського авторського права позицією, за якою виключний характер авторських прав проявлявся їх тісному зв'язку з конкретним суб'єктом — автором, унаслідок чого ці права вважалися невідчужуваними, непередаваними. Тож О. Маковський змушений зробити відповідне уточнення: йдеться лише про першого володільця виключного права. Та відомо, що, на відміну від особистих немайнових прав, майнові права інтелектуальної власності (тобто виключні права за термінологією законодавства Російської Федерації) не є тісно пов'язані з особою їхнього первісного суб'єкта, та, зазвичай, можуть переходити до інших осіб. В іншому місці своєї роботи О. Маковський робить ще

одне застереження: надання виключних прав не будь-яким суб'єктам цивільного права, а лише тим з них, які відповідають передбаченим законом спеціальним вимогам, найбільш очевидно, щодо прав на результати інтелектуальної діяльності [27, 138]. З цього випливає, що стосовно прав на засоби індивідуалізації таке положення, по суті, не проявляється.

Ще більш вразливою та менш зрозумілою є позиція іншого російського дослідника Ю. Гульбіна, який теж вказує на три значення терміна «виключні права»: по-перше, виключні права — особлива категорія прав, притаманна тільки певним суб'єктам, яка регулює відносини у сфері специфічних об'єктів; по-друге, значення цього терміна можна розглядати як «монополію прав». Поняття виключності прав у значенні монополії образно виключає (від слова «виключність») праволодильця з кола суб'єктів, які не мають таких прав; по-третє, особливий статус їхнього володільця. Наявністю прав їхній володільця виключається із загального кола суб'єктів права. У такому сенсі це права виключного суб'єкта, котрий володіє особливими (виключними) правами [28, 53–55].

Перша наведена Ю. Гульбіним позиція, фактично, поєднує в собі проаналізовані вище два аспекти виключності прав, про які пише О. Маковський. Водночас важко зрозуміти, в чому Ю. Гульбін вбачає відмінність між запропонованими ним другим і третім значенням терміна «виключні права» та що має на увазі автор, коли пише, що «володільця (виключних прав — прим. автора) виключається із загального кола суб'єктів права»?

Деякі вчені виключні права розглядають як абсолютні права на результат інтелектуальної діяльності чи засіб індивідуалізації [29, 453]. По суті, при такому підході словосполучення «виключні права» не вказує на виключність як ознаку цих прав, а є

лише спеціальним терміном, який застосовується для позначення певного різновиду абсолютних прав — прав на результати інтелектуальної діяльності та засоби індивідуалізації.

З цього приводу варто зауважити, що словосполучення «виключне право» вказує, насамперед, на ознаку відповідного виду суб'єктивних цивільних прав. Інша річ, що в деяких правових системах ця ознака відображається в назві цих прав (як зокрема, в Російській Федерації). Та якою б не була назва такого виду суб'єктивних цивільних прав (майнові права інтелектуальної власності, виключні права), ознака виключності все одно наявна. Тож неправильно формулювання «виключні права» трактувати лише як назву відповідного виду прав, як це по суті роблять деякі автори. Назва «виключні права» чи «виключне право», власне, тим і зумовлена, що відповідні права мають виключний характер. Тож і слід, насамперед, розкрити виключність як ознаку відповідного виду суб'єктивних цивільних прав.

У цьому аспекті виключність як ознаку майнових прав інтелектуальної власності не варто шукати в їхніх об'єктах, вичерпний перелік яких визначено законом. Так само не вказує на виключність цих прав те, що в деяких випадках закон передбачає певні категорії їхніх первинних суб'єктів (автор, виконавець, виробник фонограм, винахідник тощо). Теза про те, що виключний характер авторських прав полягає в їх непередаваності, невідчужуваності, що була поширеною в цивільно-правовій науці радянського періоду, на сьогоднішній день втратила свою актуальність.

Важко заперечувати той факт, що поява категорії виключних прав у цивільному праві зумовлена нематеріальною природою результатів інтелектуальної діяльності та засобів індивідуалізації. Це, своєю чергою, відкриває фактичну можливість для використання таких об'єктів не тільки для кон-

кретної особи, що має на це право, але й для інших осіб. Отож закріплення за суб'єктом лише абсолютного права, аналогічного праву власності, було б явно недостатнім для забезпечення його майнових інтересів. Адже поняття абсолютного права означає лише те, що такому праву кореспондує обов'язок невизначеного кола осіб («всіх інших») утриматися від поведінки, якою б порушувалося відповідне право. У цьому аспекті як право інтелектуальної власності, так і право власності є правами абсолютними. Проте між ними існує і суттєва відмінність.

Право власності виникає щодо матеріального об'єкта (речі) та передбачає наявність у власника прав володіння, користування і розпорядження таким об'єктом. Власник, реалізуючи право володіння річчю, усуває таким чином усіх інших осіб від впливу на річ, насамперед від користування нею. Будь-яка інша особа, щоб отримати змогу користуватися річчю, повинна спочатку нею заволодіти, тобто позбавити власника володіння нею. У такому разі власник може витребувати цю річ від незаконного володільця (віндикація) (ст. 387 ЦК України). Іншим характерним випадком порушення права власності є створення іншою особою перешкод у здійсненні власником права користування та розпорядження річчю — у цьому випадку власник може заявити вимогу про усунення таких перешкод (негаторний позов) (ст. 391 ЦК України). Показовим є те, що в обох цих випадках поведінка іншої особи унеможливорює чи створює перешкоди для здійснення власником відповідних прав, які становлять зміст його права власності.

Стосовно майнових прав інтелектуальної власності ситуація виглядає інакше. Лише закріплення за правоволодільцем абсолютного права на відповідний результат інтелектуальної діяльності чи засіб індивідуалізації недостатньо для усунення інших осіб від можливості використання такого

об'єкта, з огляду на його нематеріальний характер. Для цього закон повинен закріпити таку ознаку майнового права на цей об'єкт, як виключність. Остання полягає в тому, що можливість вчинення відповідних дій щодо результату інтелектуальної діяльності чи засобу індивідуалізації закріплюється виключно за конкретним суб'єктом, тоді як для всіх інших осіб законом передбачається заборона вчинення таких дій без дозволу вказаного вище суб'єкта. Тож і порушення майнових прав інтелектуальної власності, зазвичай, полягають не у створенні правоволодільцеві перешкод до використання об'єкта чи розпоряджанні майновими правами на нього, а в його неправомірному використанні іншою особою — вчиненні таких дій, котрі охоплюються змістом належного правоволодільцеві виключного права.

На таку принципову відмінність між правом власності та правом інтелектуальної власності слушно звертає увагу Я. Шевченко: фундаментальні засади права інтелектуальної власності і права власності різні. Речово-правовий режим власності використовується в історії протягом століть щодо матеріальних об'єктів, охоплюючи традиційні правомочності володіння, користування і розпорядження, але всі об'єкти інтелектуальної власності — нематеріальні. Що стосується продуктів інтелектуальної творчості має діяти режим виключних прав [30, 394].

Отож, виключність потрібно розглядати як окрему ознаку майнових прав інтелектуальної власності, поряд з їхнім абсолютним характером. Виключний характер майнових прав інтелектуальної власності означає, що можливість вчинення відповідних дій щодо результату інтелектуальної діяльності чи засобу індивідуалізації закріплюється виключно за цим конкретним суб'єктом, тоді як для всіх інших осіб законом передбачається заборона вчинення таких дій без дозволу вказаного вище суб'єкта. ♦

Список використаних джерел

1. Шершеневич Г. Ф. Авторское право на литературные произведения / Г. Ф. Шершеневич. — Казань, 1891. — 313 с.
2. Пиленко А. А. Право изобретателя / А. А. Пиленко. — М. : Статут, 2001. — 688 с.
3. Гордон М. В. Советское авторское право / М. В. Гордон. — М : Госюриздат, 1955. — 233 с.
4. Антимонов Б. С. Авторское право / Б. С. Антимонов, Е. А. Флейшиц. — М. : Госюриздат, 1957. — 279 с.
5. Серебровский В. И. Вопросы советского авторского права / В. И. Серебровский ; отв. ред. П. Е. Орловский. — М. : Изд-во АН СССР, 1956. — 284 с.
6. Гаврилов Э. П. Авторское право. Издательские договоры. Авторский гонорар / Э. П. Гаврилов. — М. : Юридическая литература, 1988. — 176 с.
7. Иоффе О. С. Советское гражданское право : курс лекций : Т. 3: Правоотношения, связанные с продуктами творческой деятельности. Семейное право. Наследственное право / О. С. Иоффе. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1965. — 348 с.
8. Юрченко А. К. О природе авторского права // Проблемы гражданского права : сб. статей / под. ред. Ю. К. Толстого, А. К. Юрченко, Н. Д. Егорова. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1987. — С. 178–190.
9. Яичков К. К. Изобретение и его правовая охрана в СССР / К. К. Яичков ; отв. ред. П. Е. Орловский. — М. : Изд-во АН СССР, 1961. — 223 с.
10. Ландкоф С. Н. Основы советского изобретательского права / С. Н. Ландкоф. — К., 1961. — 86 с.
11. Дозорцев В. А. Охрана изобретений в СССР / В. А. Дозорцев. — М. : ЦНИИПИ, 1967. — 128 с.
12. Мамиофа И. Э. Правовые вопросы изобретательства / И. Э. Мамиофа. — Л. : Лениздат, 1968. — 104 с.
13. Подопригора А. А. Правовые вопросы создания и внедрения новой техники / А. А. Подопригора. — К. : Вища школа, 1975. — 192 с.
14. Райгородский Н. А. Изобретательское право СССР / Н. А. Райгородский. — М. : Госюриздат, 1949. — 272 с.
15. Мельник Є. Ф. Здійснення і охорона авторських прав на винахід / Є. Ф. Мельник. — К. : Наукова думка, 1967. — 194 с.
16. Наменгенов К. Н. Абсолютные и относительные изобретательские правоотношения / К. Н. Наменгенов ; отв. ред. Б. В. Покровский. — Алма-Ата: Наука, 1978. — 238 с.
17. Гульбин Ю. Т. Гражданско-правовая охрана средств индивидуализации товаров в рыночных условиях : монография / Ю. Т. Гульбин. — М. : Юрлитинформ, 2013. — 232 с.
18. Подопригора О. А. Проблеми кодифікації законодавства України про інтелектуальну власність / О. А. Подопригора // Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. А. С. Довгертта. — К. : Український центр правничих студій, 2000. — 336 с.
19. Подопригора О. О. Законодавство України про інтелектуальну власність / О. О. Подопригора. — Х. : Консум, 1997. — 192 с.
20. Мельник О. М. Суб'єкт права інтелектуальної власності та його цивільно-правовий статус : монографія / О. М. Мельник. — Х. : Вид-во НУВС, 2003. — 156 с.

21. *Охрана прав и интересов личности: гражданско-правовой аспект / отв. ред. Я. Н. Шевченко. — К. : Наукова думка, 1992. — 200 с.*
22. *Шишка Р. Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект : монографія / Р. Б. Шишка. — Х : Вид-во НУВС, 2002. — 368 с.*
23. *Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации : учебн. / А. П. Сергеев. — М. : Проспект, 2005. — 752 с.*
24. *Дозорцев В. А. Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации : сб. статей / В. А. Дозорцев ; Исслед. центр частного права. — М. : Статут, 2005. — 416 с.*
25. *Бабкин С. А. Интеллектуальная собственность в сети «Интернет» / С. А. Бабкин. — М. : Центр ЮрИнфоР, 2005. — 215 с.*
26. *Бошицький Ю. Л. Актуальні питання правотворення у сфері інтелектуальної власності / Ю. Л. Бошицький // Держава і право у світлі сучасної правової думки : зб. наук. праць на пошану акад. Ю. С. Шемшученка. — К. : Юридична думка, 2010. — 456 с.*
27. *Маковский А. Л. Исключительные права и концепция части четвертой Гражданского кодекса / А. Л. Маковский // Гражданское право современной России / сост. О. М. Козырь и А. Л. Маковский. — М. : Статут, 2009. — 254 с.*
28. *Гульбин Ю. Т. Исключительные права на средства индивидуализации товаров — товарные знаки, знаки обслуживания, наименования мест происхождения товаров: гражданско-правовой аспект./ Ю. Т. Гульбин. — М. : Статут, 2007. — 284 с.*
29. *Белов В. А. Гражданское право. Т. III. Особенная часть. Абсолютные гражданско-правовые формы : учебник / В. А. Белов. — М. : Юрайт, 2012. — 1189 с.*
30. *Шевченко Я. М. Право інтелектуальної власності в системі цивільного права України / Я. М. Шевченко // Сучасні проблеми адаптації цивільного законодавства до стандартів Європейського Союзу : Матеріали I Міжнародної науково-методичної конференції / за заг. ред. В. М. Коссака. — Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. — Вип. 1. — 514 с.*

Надійшла до редакції 16.04.2013 року